

2. Аврахов Г. Леся Українка: Проблеми текстології та історії друку / Г. Аврахов. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2007. – 228 с.
3. Вишневська Н. Лірика Лесі Українки : [текстологічне дослідження] / Н. Вишневська. – К. : Наук. думка, 1976. – 296 с.
4. Зеров М. Леся Українка / М. Зеров // Українка Леся. Твори : в 7 т. / Леся Українка. – Х. – К. : Книгоспілка, 1923. – Т. 1. – С. 1–16.
5. Кисельов Г. Сім струн серця (Музика в житті Лесі Українки) / Г. Кисельов. – К. : Музична Україна, 1968. – 86 с.
6. Кодак М. Авторська свідомість і класична поетика / М. Кодак. – К. : ПЦ «Фоліант», 2006. – 336 с.
7. Рисак О. «Найперше – музика у слові»: Проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / О. Рисак. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 402 с.
8. Українка Леся. Зібр. тв. : У 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1978. (Посилаючись на це видання, вказуємо том і сторінку).
9. Якубський Б. Коментарі / Б. Якубський // Українка Леся. Твори. – Т. 2. [лірика] / Леся Українка. – К. : Книгоспілка, 1927. – С. І–XXVII.
10. Яросевич Л. Леся Українка і музика / Л. Яросевич. – К. : Музична Україна, 1987. – 125 с.

УДК 821.161.2-1.09

*Світлана Саковець
(м. Остріг)*

МІФОЛОГЕМА СВІТОВОГО ДЕРЕВА У СТРУКТУРІ МІФОТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Статтю присвячено міфопоетичному дослідженню універсального символу «Світове Дерево» та особливостей його функціонування і трансформації у складі індивідуально-авторської поетичної системи Василя Стуса. Зокрема, зроблено висновок про фрагментарність вияву міфологеми Світового Дерева у творчості поета. Проаналізовано систему бінарних опозицій («верх – низ», «небо – земля», «день – ніч» тощо), які характеризують часопросторову модель світу і конкретизують образ Світового Дерева в поезії В. Стуса. На основі міфокритичної концепції аналізу тексту простежено специфіку міфомислення поета.

Ключові слова: міфологема, Світове Дерево, міфопоетичний символ, міфознак, модель світу, бінарна опозиція.

Саковець С. Мифологема Мирового Дерева в структуре мифотворчества Василия Стуса. Стаття посвящена мифопоэтическому исследованию универсального символа «Мировое Дерево» и особенностей его функционирования и трансформации в составе индивидуально-авторской поэтической системы

Василя Стуса. В частности, сделан вывод о фрагментарности проявления мифологема Мирowego Дерева в творчестве поэта. Проанализирована система бинарных оппозиций («верх – низ», «небо – земля», «день – ночь» и т. п.), которые определяют модель мира в его временных и пространственных характеристиках и конкретизируют образ Мирowego Дерева в поэзии В. Стуса. На основе мифокритической концепции анализа текста исследована специфика мифомышления поэта.

Ключевые слова: мифологема, Мировое Дерево, мифопоэтический символ, мифознак, модель мира, бинарная оппозиция.

Sakovec' S. Mifologema of World Tree is in the Structure of Mifotvorchesti of Vasyl Stusa. The article is devoted to mythopoetical research of representations, functioning and transformation of the universal symbol «World Tree» as a component of the individual (author's) conceptual poetical system of Vasiliy Stus. In particular, a conclusion about fragmentary display of mythologem of World Tree in creation by poet is done. The system of binary oppositions («top – bottom», «sky – earth», «day – night» and etc.) which characterizes the world model and specifies image of World Tree in a poetry by V. Stus is analysed. On the basis of mythocritical conception of analysis of the texts the specific of mythological thinking of poet is researched.

Key words: mythologem, World Tree, mythopoetical symbol, world model, binary opposition.

Міфологічне сприйняття світу вкорінене у структуру людського мислення. Бурхливий розвиток науки і техніки не знівельював міфологічних уявлень, вони й надалі функціонують у нашому житті, виражаючись у дещо видозміненому вигляді у різноманітних видах і формах культури, які, увібравши міфологічну картину світу, набувають усе більшого поширення, переймаючи зрозумілі та значимі для більшості людей ідеї. Міфологічне, чи, радше, мифопоетичне, мислення притаманне насамперед митцям слова. Саме слово оприявляє первинне буття, відголоски якого зберігаються у глибинних підвалинах людської свідомості.

У нашій статті здійснимо спробу простежити особливості мифопоетичного мислення Василя Стуса на основі аналізу функціонування в його поезії мифологеми Світового Дерева як універсального символічного комплексу, що репрезентує модель світу, динаміку його розвитку.

Світове Дерево – концепція світу, яка упродовж тривалого часу визначала модель суспільства людських колективів [13; 178]. У культурному розвитку людства ця концепція залишила після себе сліди в численних релігіях та міфологічних уявленнях, відображених у різних текстах, в образотворчому мистецтві, архітектурі, ритуалі, іграх,

хореографії, соціальних та економічних структурах, словесних поетичних образах у мові.

Світове Дерево як знаковий комплекс відбиває найбільш універсальну ситуацію, яка створюється у різних колективах на відповідній стадії свого розвитку, тому він «виникає практично скрізь і, мабуть, у різні епохи, хоча обов'язкова його поява пов'язана з відповідною, досить ранньою стадією розвитку суспільства» [13, 179]. Це період панування міфопоетичної традиції, для якої характерне визначення неоднорідності простору і часу.

Світове Дерево – міфопоетичний символ, модель світобудови, основна єдина ланка світу. Цей образ моделює триярусну структуру по вертикалі: верхній ярус – небо, середній – земля, нижній – підземне царство, світ мертвих – і чотирярусну структуру – по горизонталі: чотири сторони світу, що описуються чотирма міфологізованими вітрами (інколи персоніфікованими – Вітер, Вихор тощо). Символом Світового Дерева як організації світу по горизонталі є хрест. У В. Стуса це звучить, наче «Світ вишито хрестом».

Як числова організація світу у просторі і часі, Світове Дерево представлене в поезії В. Стуса переважно за допомогою числа «чотири», яке трапляється значно частіше, ніж такі сакральні числа, як, наприклад, трійка, сімка. Сакральне значення числових образів у поезії В. Стуса дослідила Ганна Віват. У давніх українців число «чотири» було священним. Наші предки спостерігали за докільям та людським життям, і саме четвірка стала важливою для розуміння буття людини і природи: життєвий цикл людини складається з дитинства, юності, зрілості й старості. Так само є чотири пори доби: ранок, день, вечір, ніч; чотири пори року: осінь, зима, весна, літо. Чотири стани буття пов'язані із сонцем: від зимового сонцестояння до весняного рівнодення, від весняного рівнодення до літнього сонцестояння і т. д. У циклічності фазових змін Місяця як небесного тіла чотири стани буття виявляються в чотирьох квадрах: молодик, повний, старий, новий [2, 11].

У Василя Стуса число «чотири» найчастіше зустрічається у словосполученні «чотири вітри», що, як зазначалося вище, символізує чотиричленну структуру світу по горизонталі:

*Чотири вітри – полощуть душу,
У синій вазі – стеблина яра... [9, 230].*

*Натужно здійсмається автобус вгору.
А ти відкритий – для всіх чотирьох вітрів [9, 38].*

*Куди? О, краще не питай.
Світ за очі. На всі чотири
Шалені вітри... [9; 210].*

*Прєбілий світе мій,
Пусти на всі чотири вітри [7, 127].*

Число «чотири» є й у поезії на східну тематику – «За читанням Ясунарі Кавабати»:

*Розпросторся, душе моя,
на чотири татамі,
або кулься від нагая,
чи прикрийся руками [9, 132].*

Ганна Віват зазначає, що «у східних віруваннях є дещо спільне з віруваннями наших предків. Вони сповідували чотири першопочатки буття, чотири стихії: повітря, землі, вогню, води. А може, то «чотири істини», які Будда заповідав своїм учням?» [2, 12]. Інші дослідники творчості В. Стуса (М. Коцюбинська, О. Черненко) вважають, що в «чотирьох татамі», на яких розпросторюється душа поета, вгадується знак хреста. А хрест, як ми зазначали, – символ Світового Дерева, що організовує світ по горизонталі.

Образ Світового Дерева як вертикальної світомоделі представлений у творчості В. Стуса дискретно, оскільки наявна лише верхня сфера (без середньої, людської, та нижньої сфери предків):

*... забуте небо
болить, як ампутована рука.
Ще мариться висока крона, щебет
веселих птаств і заволоки хмар,
рожевлених світанням, гойний вітер,
з яким ти радісно ставав на прю [9, 162].*

*Боже, царство твоє –
наче бджолиний рій [9, 276].*

Птахи і бджоли – мешканці «верхнього» світу, часто ними вважалися душі людей після смерті, що оселялися в гіллі Світового Дерева.

За давніми уявленнями, Світове Дерево – це та точка, де відбувався уявний акт творіння, тобто центр світу, місце, де проходить «вісь», яка пов'язує людину з небом. Світове Дерево стоїть на острові серед моря, що символізує хаос. Василь Стус центр світу (можливо, власного внутрішнього світу) бачить інакше: «... постав ув очах мій

край, наче стовп осіяний» [9, 132]. Стовп, вогнений стовп – одна із трансформацій міфознака Світового Дерева. На можливість такої трансформації вказує Н. Фрай: *«Дерево життя може також бути палаючим деревом чи неопалимою купиною Мойсея» [15; 153].* У художній творчості існує надзвичайно багато міфологем та образів, які не пов'язані зі словом «дерево», але мають те саме смислове навантаження, що й міфологема Світового Дерева, тобто означають «вісь світу», «світовий стовп», «світова гора». Усі ці образи об'єднують в єдиний універсум три світи.

Хоча образ Світового Дерева поданий фрагментарно, та він є багатоплановим, включає у себе інші опозиції: «життя – смерть» (зелене, квітуче дерево і сухе дерево), «правий – лівий» тощо (варто зазначити, що образ Світового Дерева безпосередньо пов'язаний із системою бінарних опозицій, які пояснювали світ у міфологічній свідомості). Особливо нас цікавить бінарна опозиція «верх – низ», що у космічному плані трактується як протиставлення неба і землі, вершини і коріння Світового Дерева. Крона і корінь Світового Дерева співвідносяться як небо і земля.

Небо і земля в поезії В. Стуса постають то у протиставленні, то у взаємозв'язку. Порівняємо поетичні рядки: *«... обрій замикає небо й землю» [9, 222], «тарілки литавр – площини вишу й долу – колихались, як мідь уроча» [9, 223], «світ, немов горіх, розпався. І вже ні неба, ні землі...» [8, 63].* У перших двох уривках небо і земля як дві основні частини світобудови сполучаються в одне ціле зі збереженням своєї суті. У третьому уривку зв'язок між ними розривається. Це міф «навпаки». Адже, за міфом, світ утворився із двох половинок яйця або горіха, одна з яких стала небом, інша – землею. Це міф створення світу, а у В. Стуса бачимо міф деструктивний.

Існують інші варіанти опозиції «верх – низ», коли її компоненти означаються поняттями ландшафтних об'єктів: «верх» – гора, «низ» – прірва, підземелля тощо:

*Сколок місяця висне понад сопками,
Сколотими на самім шолопочку, гір
Гола брила.*

Селище сховалось у заглибині...

.....
*Ой і мороз, ой і зорі голчасті неб!
Підземелля рушиться... [8, 171].*

Міфологема Світового Дерева, хоча й представлена у творчості В. Стуса окремими поезіями, однак об'єднує численні культурно-історичні варіанти.

Тричленна просторова структура Світового Дерева відповідає тричленному часовому аспекту: минуле – сучасне – майбутнє; при цьому поет звертає увагу на загальну ідею руху часу. Складається просторово-часова неперервність, характерна для міфопоетичної традиції. Всеохопне, синтетичне сприйняття часопростору як циклічного, а не лінійного, дає змогу В. Стусові осягнути дійсність не в причинно-наслідковій залежності, а з погляду людського буття:

*І прийде, і згуртує, й поведе
через тороси й вікові завалля,
і напростує гнівною скрижаллю:
доволі длатись, вас майбутнє жде.
Минуле-бо через віки гряде,
теперішнє звістує дальні далі,
як три човни, у плині позосталі,
та тільки веслярів нема ніде [9, 182].*

Смислова насиченість образу Світового Дерева у творчому доробку В. Стуса визначається сукупністю всіх основних протиставлень: «верх – низ», «небо – земля», «світ живих – світ мертвих», «життя – смерть». На перший план висувається конкретна часова структура – «літо – зима»:

*Одна гора – зима, а друга – літо,
а я стою, мов осінь, – посеред [9, 300].*

Ця часова опозиція відбиває загальну ідею часу, яку доповнює ідея напрямку і ритму часового руху, тобто ідея циклічного відродження, заснована на періодичному відродженні природи (що є визначальною для міфологічної свідомості).

*... скоро-скоро літо переможе
Цю весну забарну і надлетять
Шелихвости, і кулики, й зозулі,
І ліс здригнеться в співі солов'я,
Почавши течію плавкого літа [9, 260].*

Таким чином, уявлення про постійний перехід від одного стану до іншого, від життя до смерті і навпаки заперечує протиставлення

цих понять у сучасному мисленні. Життя приховує в собі смерть, а смерть є початком нового життя: «Ми з теміні виходимо на світ і знову повертаємось у темінь» [9, 160]. Із пізнання вічного колообігу життя і смерті народжується усвідомлення власної скінченності й нескінченності буття.

*... я спливаю не за течією,
але всупір – неначе в горловину
пролитих криків. Ніби повертаюсь
до давнього народження [9, 167].*

*І так здалося: предковічним мітом
не можна вже душі переконати,
що однонапрямкова, як одвіку,
надій, погроз і часу течія.
Бо вже давно усе те пережите,
що довго крилося будучиною.
Майбутнє – все в минулому. Сьогодні –
лиш візерунок мертвої душі [9, 143].*

Звертаючись до опозиції «життя – смерть», зазначимо, що в цьому уривку діалектика життя і смерті постає не відокремлено, а як елемент несвідомого моделювання міфопоетичної картини світу із притаманною їй цілісністю і сакральністю.

Опозиція «день – ніч» теж входить до часової структури світу, однак її характеризує не ідея плинності, колообігу часу, а «якість» цього часу, сакральність. Ніч у міфологічній свідомості мислиться як час дії і як опозиція до дня. Але це значення не схоже на те, якого набуває ніч у «чорно-білому», етично поляризованому словнику християнства. Ніч тут – не «поганий», а сильний бік протиставлення. Ніч могутніша, «природніша», «космічніша» від дня, тому вона найбільш відповідна для найважливіших священних текстів і подій язичництва.

М. Новикова зазначає, що ніч первісніша, ніж день. В усіх міфосюжетах про сотворіння світу первинний стан буття, хаос описується як Світовий Морок, без жодного проблиску світла. Ніч (передранкові години «до третіх півнів»), за даними медицини, – найкритичніша смуга для організму людини, амбівалентно кризова: час найімовірнішої смерті, загострення хвороб, але й час зламу на краще. Та ж передранкова, пізньонічна пора – час найбільшого нагромадження

соків і цілющих властивостей у рослин, на чому спеціально наголошують стародавні «травники». Отже, ніч могутніша й архаїчніша за день у міфологічному мисленні, вона найбільш важлива для життя людини. Пізніше, під впливом християнства, ніч почала асоціюватися з темними силами, стала небезпечною [14, 12].

У творчості В. Стуса опозиція «день – ніч» теж наявна. Кількість згадок про день і про ніч у поезіях майже однакова із деякою перевагою на користь ночі. Відчуття сакральності ночі спостерігаємо в рядку «Гусне вечір сурою Корана» [8, 17].

Поет зображує ніч як час магії, ворожби, час видінь:

*Там тиша. Тиша там. Суха і чорна.
І пишуть кола сиві голуби.
І як не вдатися до ворожби,
як ніч по горло мороком огорне [8, 115].*

*Оце моє видіння – всіх ночей
намарне збавлених. Засяла зірка.
Як біль скипіла – в ярий крик кричить.
І червоніє гонами терпіння
твоя дорога. Снопелілий степ
зобіч куріє. І лежать запечені,
задерши вгору ратиці, воли [8, 176].*

Уночі особливо міцний зв'язок зі світом мертвих, духів. Ніч для людей – це «день» для духів:

*... Тяжко в цих ночах,
що безпросвітні, як відьомське око,
і водить блуд нас, і колише страх,
а притомився – і бере морока [7, 161].*

*І височіє мінаретом,
як белебень, зболіла ніч,
цвинтарним сяєвом сторіч
вигулькуючи над вертепом [9, 338].*

Отож, ми розглянули значення міфологеми Світового Дерева в дуалістичній міфотворчості Василя Стуса. Дуалізм мислення закорінений у генетичній етнопам'яті ще з того часу, коли наші предки не усвідомлено для себе користувалися принципом бінарних опозицій, пізнаючи світ: він будувався на протилежностях, які, доповнюючи

одна одну, врівноважували структуру світу. У свідомості давніх слов'ян світ будувався на таких опозиціях: «верх – низ», «небо – земля», «парний – непарний», «вогонь – вода», «сонце – місяць», «чоловічий – жіночий», «старий – молодий», «життя – смерть» тощо. Усі вони поєднані в образі Світового Дерева. Творчість Василя Стуса характеризується дискретністю вияву цієї міфологеми та домінуючим функціонуванням такої її трансформації, як «стовп вогню». Образ Світового Дерева втілює міфопоетичний часопростір у художньому світі Василя Стуса.

Література

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : [космогонічні українські народні погляди та вірування] / Булашев Г. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
2. Віват Г. Сакральні числа та геометричні фігури як образні засоби (За творчістю Василя Стуса) / Г. Віват // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 41–43.
3. Добродум О. В. Світове Дерево як культурний символ єдності в різноманітті // Універсальні виміри української культури. – О., 2000. – 18 с.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
5. Мишанич М. Бінарна опозиція як спосіб поетичного самовираження Василя Стуса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm
6. Мифы народов мира // Энциклопедия : В 2 т. / [гл. ред. С. А. Токарев]. – М., 1997.
7. Стус В. Вікна в поза простір : [вірші, статті, листи, щоденникові записи] / Стус В. – К. : Веселка, 1992. – 262 с.
8. Стус В. Дорога болю : [поезії] / В. Стус ; [упоряд. та післям. М. Коцюбинської]. – К. : Радян. письм., 1990. – 222 с.
9. Стус В. Палімпсест : [вибране] / Стус В. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
10. Стус В. Під тягарем хреста / Стус В. – Л. : Каменярь, 1991. – 158 с.
11. Суріна Г. Ю. Міфологема Світового Дерева як один з виявів архетипу триєдності / Г. Ю. Суріна // Мультиверсум : філос. альм. – К. : Центр духов. культури, 2006. – № 56. – 11 с.
12. Ткач М. Дерево роду / Ткач М. – К. : Анфас, 1995. – 112 с.
13. Топоров В. «Світове дерево» : універсальний образ міфопоетичної свідомості / В. Топоров // Всесвіт. – 1997. – № 6. – С. 175–186.
14. Українські замовляння / [упоряд. М. Москаленка, авт. передм. М. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
15. Фрай Н. Архетипний аналіз : Теорія мітів / Н. Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Л., 2002. – С. 142–171.